

**БОРТНИК Н. П.,**

доктор юридичних наук, завідувач  
кафедри адміністративного  
та інформаційного права  
(Інститут права та психології  
Національного університету  
«Львівська політехніка»)

**КОВАЛЬ М. М.,**

кандидат юридичних наук, асистент  
кафедри кримінального права та процесу  
(Інститут права та психології  
Національного університету  
«Львівська політехніка»)

УДК 343.6

**ВИЯВЛЕННЯ КАТУВАННЯ, ВЧИНЕНОГО ПРАЦІВНИКАМИ,  
ЯКІ НАДІЛЕНІ ПРАВООХОРОННИМИ ФУНКЦІЯМИ,  
НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ РОЗСЛІДУВАННЯ**

У статті розкрито процес виявлення катувань, що вчиняються поліцейськими. Визначено алгоритм дій щодо виявлення катувань на початковому етапі їх розслідування: встановлення джерела отримання інформації (заява про катування); збирання інформації про особу потерпілого; встановлення та огляд місця події, що допоможе з'ясувати мету, мотиви й цілі злочинця, а також спосіб та обстановку вчинення конкретного злочину; встановлення особи злочинця; внесення даних до Єдиного реєстру досудових розслідувань; проведення невідкладних слідчих (розшукових) дій.

**Ключові слова:** катування, тортури, виявлення злочину, початковий етап.

В статье раскрыт процесс выявления пыток, совершаемых полицейскими. Определен алгоритм действий по выявлению пыток на начальном этапе их расследования: установление источника получения информации (заявление о пытках), сбор информации о личности потерпевшего; установление и осмотр места происшествия, что поможет выяснить цель, мотивы и цели преступника, а также способ и обстановку совершения конкретного преступления; установление личности преступника; внесение данных в Единый реестр досудебных расследований; проведение неотложных следственных (розыскных) действий.

**Ключевые слова:** истязания, пытки, выявление преступления, начальный этап.

The process of detecting torture committed by police officers is revealed. An algorithm for detecting torture at the initial stage of their investigation was determined: establishment of a source of information (statement about torture); collecting information about the victim's personality; establishment and review of the place of the event, which will help to find out the purpose, motives and goals of the offender, as well as the method and circumstances of committing a particular crime; identification of the offender; data entry to the ERPI; carrying out urgent investigatory (search) actions.

**Key words:** torture, crime detection, initial stage.



**Вступ.** Розробниками методики виявлення злочинів є такі вчені: Р. Белкін, Л. Бертовський, В. Григор'єв, Г. Густов, В. Ігнатко, О. Ларіна, В. Малярова, В. Танасевич, Т. Савчук, В. Образцов та інші, які ретельно розглянули поняття, методи й засоби виявлення злочинів і суб'єктів, які беруть участь у цьому процесі. Однак, незважаючи на принципово важливі положення, сформульовані в працях науковців, питання виявлення катування, до того ж як окремої категорії, загалом не розглядалися.

**Постановка проблеми.** Розкрити зміст виявлення катування, вчиненого працівниками, які наділені правоохоронними функціями, на початковому етапі розслідування.

**Результати дослідження.** Виявлення катувань, що вчиняються співробітниками поліції, становить особливий вид правоохоронної діяльності. У процесі її здійснення вирішують специфічні завдання, спрямовані на повне і швидке виявлення та розслідування кожного злочину, де необхідно враховувати професійні якості поліцейських, котрі обізнані з тактичними прийомами здійснення окремих слідчих (розшукових) дій. Указана діяльність передбачає наявність високої професійної діяльності слідчого органу (посадової особи), уповноваженого виявляти й розслідувати такі катування.

Обставинами, які негативно впливають на ефективність виявлення й розслідування катувань, що вчиняються співробітниками Національної поліції, є висока латентність злочину (90%); недоліки правого забезпечення діяльності поліції (54,4%); відмова потерпілих подавати заяви про катування у зв'язку з наявністю реальної фізичної погрози (78,8%); відсутність механізму реєстрації й попередньої перевірки фактів катування співробітниками правоохоронних органів (96%); кругова порука у правоохоронній сфері й захист «честі мундира» (88,9%); наявність високої корупції у правоохоронних органах (92,5%); відсутність окремого незалежного слідчого органу (у вигляді ФБР у США) щодо розслідування злочинів, учинених співробітниками правоохоронних органів, тощо (55,7%).

В. Образцов та Л. Бертовський визначають процес виявлення злочинів як кримінально-процесуальну діяльність, спрямовану на перевірку первинних фактичних даних про ознаки підготовки чи вчинення господарюючим суб'єктом злочину, пов'язаного з його професійною діяльністю [1, с. 291].

Як зазначає Р. Белкін, ознаки злочину можуть бути виявлені трьома шляхами. По-перше, їх виявляють способом ужиття оперативно-розшукових заходів, які передують порушенню кримінальної справи. По-друге, їх можуть виявити громадяни, а також представники державних організацій під час здійснення перевірки й контрольних заходів тощо. По-третє, їх виявляють безпосередньо слідчий, прокурор і суд [2, с. 391].

У Міжнародній поліцейській енциклопедії зазначено, що виявити злочин означає встановити, зафіксувати, визначити факт та обставини вчинення суспільно небезпечного діяння. Часто в діяльності щодо виявлення злочину не виникає потреби, оскільки про обставини його вчинення стає відомо від громадян чи організацій [3, с. 868].

На думку В. Степанова, виявлення злочинів є комплексною діяльністю, яка складається із самого факту виявлення явища, яке може розглядатись як злочинне, враховуючи окремі ознаки, а також сюди входить діяльність зі збирання необхідних даних, що об'єктивно свідчать про кримінальний характер події. Щодо досудової діяльності, то етап виявлення злочину передує його розслідуванню й охоплює: 1) період від моменту підготовки або вчинення злочину до виявлення його ознак компетентними особами; 2) відрізок часу, пов'язаний з необхідністю пересвідчитись у тому, що виявлені факти містять достатні відомості, які вказують на ознаки злочину [4, с. 146–149].

Виявлення злочину полягає в отриманні інформації про кримінальну подію й належній її фіксації у відповідних процесуальних актах. Тобто діяльність із розслідування злочину та, відповідно, криміналістична методика такої діяльності починають реалізовуватись з початку пошуку й виявлення необхідної інформації, яка свідчить про вчинення злочину [5, с. 281–282].

Злочини, вчинені співробітниками Національної поліції, мають здебільшого корупційний захист, що зумовлює необхідність застосування можливостей засобів криміналістики.



Заяви про кримінальні правопорушення, вчинені співробітниками правоохоронних органів, зокрема Національної поліції, розглядають органи прокуратури, що зводиться до простого опитування відповідних співробітників чи витребування від них письмових пояснень, при цьому без докладання будь-яких зусиль щодо проведення об'єктивної й неупередженої перевірки їхніх дій. У більшості випадків органи прокуратури повідомляють про те, що за заявами громадян проведено службові розслідування за фактами щодо неправомірних дій співробітників поліції, за результатами яких указані факти не було підтверджено, а тому підстав для внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР) немає.

Відповідно до чинного Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України, слідчий, прокурор зобов'язані невідкладно, але не пізніше ніж за 24 години після подання заяви чи повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення внести відповідні відомості до вказаного реєстру та розпочати розслідування (ст. 214).

Однак, як свідчить аналіз скарг громадян, ситуація із цього приводу за останні п'ять років не змінилась. Правоохоронці, як і раніше, і надалі вибірково вносять відповідну інформацію до ЄРДР і вишукують підстави для уникнення цієї реєстрації. Як показує практика, до ЄРДР такі заяви вносяться переважно на підставі ухвал слідчих суддів і за зверненням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

У листопаді 2015 р. до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини звернувся Валерій Р. зі скаргою. І вже в січні 2016 р. прокуратура Чернівецької області повідомила Уповноваженого про те, що 5 січня 2016 р. на підставі ухвали слідчого судді слідчий відділ прокуратури Чернівецької області відкрив кримінальне провадження щодо катування слідчим заявника, заподіяння тілесних ушкоджень і відкритого викрадення працівниками слідчого підрозділу належного йому майна [6, с. 173].

Водночас потрібно зауважити, що в багатьох випадках особи, які піддавались катуванню з боку співробітників Національної поліції, з різних причин не повідомляють про їх учинення. Такими причинами є:

- залякування потерпілих з боку поліцейських про негативні наслідки звернення до правоохоронного органу із заявою про катування;
- недовіра потерпілих до правоохоронних органів щодо ефективності розслідування злочину;
- небажання потерпілих втягувати себе в судові процеси з представниками закону.

Залежно від того, чи відомі на момент унесення даних до ЄРДР відомості щодо особи, яка вчинила катування, такі злочини традиційно поділяються на вчинені в умовах очевидності або неочевидності. Залежно від цього формуються завдання розслідування, які постають перед слідчим. У першому випадку, коли катування вчинено в присутності інших осіб (очевидців), завданням розслідування є встановити обставини катування, виявити речові докази, встановити мотиви катування. У разі вчинення катування в умовах неочевидності основним завданням розслідування є встановлення особи злочинця, обставин учинення злочину.

Як слушно зауважує О. Мілевський, «на кожному етапі діяльність особи, яка проводить розслідування, є ізоморфною і складається з таких елементів: виявлення, фіксація, вилучення джерел інформації, яка має значення для справи; отримання, аналіз, систематизація і дослідження зібраної інформації; використання оціненої інформації для вирішення завдань етапу. Основним завданням етапу розслідування є побудова типової інформаційної моделі, використання якої дозволить відповідній уповноваженій особі обрати оптимальний режим, вірні напрямки і форми, ефективні засоби і методи вирішення завдань, що визначаються на даному етапі» [7, с. 54]. Із цим твердженням варто погодитись, оскільки будь-яка ситуація, яка склалася під час розслідування, є бульбашкою, наповненою інформацією, і що достовірніша інформація, то ефективніше розслідування.

У роботі Є. Іщенка, безпосередньо присвяченій початковому етапу розслідування злочинів, увагу акцентовано переважно на криміналістичних питаннях [8]. В. Лунгу в дисертації досліджував процесуальні та організаційні аспекти початкового етапу розслідування



злочинів. Він акцентував на комплексному дослідженні діяльності органів досудового слідства й дізнання на початковому етапі розслідування, зазначив загальні засади підготовки та проведення початкових слідчих дій та особливості їх планування. Поняття етапу досудового розслідування автор розглядає як складову частину стадії, що пов'язана з іншими частинами загальних завдань, колом учасників і єдністю процесуальної форми [9]. Дисертація В. Колонюка присвячена особливостям початкового етапу розслідування розкрадань коштів і цінних паперів в ощадбанках, учинених шляхом крадіжки, грабежу, розбою [10, с. 18]. У дослідженні Г. Сисоєнка приділено увагу розгляду слідчих дій на початковому етапі на прикладі розслідування крадіжок із проникненням у житло [11, с. 20].

Щодо етапів розслідування злочинів, то різні вчені виділяють їх по-різному. Так, Р. Белкін 1959 р. висловив думку, що процес розслідування злочинів фактично поділяється на два етапи – початковий і наступний, для кожного з яких характерні свої специфічні завдання. Найважливішими завданнями початкового етапу розслідування, на його думку, є такі: 1) орієнтування особи, яка веде розслідування, в обставинах тієї події, яку їй належить розслідувати, й отримання вихідних даних для розгорнутого планування розслідування, з'ясування фактів, які підлягають дослідженню у справі; 2) збирання та фіксація доказів, які за короткий час можуть бути втрачені; 3) установлення, розшук і затримання злочинця по «гарячих» слідах [12, с. 333–334]. Пізніше Р. Белкін дійшов висновку про доцільність поділу процесу розслідування на три етапи: початковий, або етап початкових слідчих дій та слідчо-оперативних заходів; наступний, або етап наступних слідчих дій і слідчо-оперативних заходів, і заключний [2, с. 259–264].

М. Кузьменко виділяє такі етапи розслідування: невідкладний (від проведення першої невідкладної слідчої дії до останньої або до передачі справи за підслідністю); початковий (до притягнення особи як обвинуваченого); наступний (до складання обвинувального висновку).

Завданням першого етапу, на думку автора, є проведення невідкладних слідчих (розшукових) дій, другого – всіх інших слідчих дій, спрямованих на збирання та дослідження доказів, третього – збирання додаткових доказів після допиту обвинуваченого [13, с. 114].

На першому етапі здійснюють перевірку заяв і повідомлень про кримінальне правопорушення як діяльність уповноважених правоохоронних органів, спрямовану на виявлення ознак злочину в таких заявах чи повідомленнях, з метою забезпечення обґрунтованого прийняття рішення про початок кримінального провадження та якісного виконання основних завдань кримінального судочинства.

Початковий етап розслідування використовують на позначення періоду досудового розслідування, на якому за допомогою слідчих (розшукових) дій, організаційних заходів установлюються обставини події, що мають ознаки злочину, необхідні для: а) орієнтування органів та осіб, які здійснюють провадження у справі; б) висування версій; в) планування розслідування; г) розшуку й затримання злочинця; д) забезпечення відшкодування збитку; е) припинення злочину та запобігання йому [14, с. 206].

У цей період від потерпілого і свідків (очевидців) отримують письмові пояснення, які дають змогу встановити елементи механізму вчинення злочину, а саме: особу злочинця, способи вчинення катування, місце й час учинення злочину, а також місця знаходження слідів катування. В окремих випадках виявлення фактів катування, вчиненого поліцейськими, здійснюється під час проведення відповідних перевірок за скаргами представників прокуратури або Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Після відповідної реєстрації заяви чи повідомлення в журналі єдиного обліку заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події скеровується слідчо-оперативна група для з'ясування обставин катування: опитують постраждалого для з'ясування обставин події та відомостей про підозрюваного; оглядають місце події; встановлюють місцезнаходження запідозреної особи і проводять її опитування; опитують очевидців події; матеріали передають до слідчого підрозділу, відтак їх передають відповідному слідчому для внесення відомостей до ЄРДР і початку кримінального провадження. Якщо джерелом відомостей про катування є повідом-



лення медичних установ, то проводиться опитування медичних працівників, які повідомили про подію та які надавали першу медичну допомогу потерпілому, також вилучають усі медичні записи із цього приводу.

Відповідно до ст. 214 КПК України, досудове розслідування розпочинається з моменту внесення відомостей до ЄРДР. Слідчий, прокурор невідкладно, але не пізніше ніж за 24 години після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зобов'язаний внести відповідні відомості до ЄРДР. На відміну від КПК 1960 р., у КПК 2012 р. чітко не зазначено, що є приводами та підставами для початку кримінального провадження. Слідчий, прокурор, інша службова особа, уповноважена на прийняття й реєстрацію заяв і повідомлень про кримінальне правопорушення, зобов'язані прийняти та зареєструвати таку заяву чи повідомлення. Відмова в прийнятті та реєстрації заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення не допускається (ч. 4 ст. 214 КПК України).

Законодавець забороняє здійснювати досудове розслідування до внесення відомостей до реєстру або без такого внесення, що тягне за собою відповідальність, установлену законом. Огляд місця події в невідкладних випадках може бути проведений до внесення відомостей до ЄРДР, що здійснюється негайно після завершення огляду (ч. 3 ст. 214 КПК України).

Під час огляду місця події можуть бути виявлені безпосередньо обстановка місця вчинення злочину, яка в деяких випадках навіть могла використовуватись як засіб учинення злочину (холодні або надто теплі приміщення), сліди катування (у вузькому їх розумінні), знаряддя вчинення катування, відеодокументи, а також виявлення можливих очевидців злочинів, пов'язаних із катуваннями. Установлені в такий спосіб відомості спрямовані не лише на виявлення кримінально-правових і криміналістичних ознак злочину, а й на правильну кваліфікацію діяння [15, с. 53].

**Висновки.** Відповідно до вищезазначеного, можна резюмувати, що слідчий може зібрати й перевірити отриману інформацію до внесення її в ЄРДР тільки шляхом проведення однієї слідчої дії – огляду місця події [16, с. 226–231].

#### Список використаних джерел:

1. Образцов В.А., Бертовский Л.В. Проблемы криминалистического учения о выявлении преступлений в сфере экономики. «Черные дыры» в российском законодательстве. 2004. № 2. С. 283–294.
2. Белкин Р.С. Курс криминалистики: в 3 т. Москва: Юристъ, 1997. Т. 3: Криминалистические средства, приемы и рекомендации. 408 с.
3. Чернявський С. Розкриття та виявлення злочинів (співвідношення понять). Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. Київ: Атіка, 2009. Т. 6: Оперативно-розшукова діяльність поліції (міліції) / відп. ред.: В.В. Коваленко, Є.М. Моїсєєв, В.Я. Тацій, Ю.С. Шемшученко. 868 с.
4. Курс криминалистики: в 3 т. Санкт-Петербург: Юрид. центр Пресс, 2004. Т. 1: Общетеоретические вопросы. Криминалистическая техника. Криминалистическая тактика / под ред. О.Н. Коршуновой и А.А. Степанова. 681 с.
5. Халиков А.Н. Должностные насильственные преступления, совершаемые в правоохранительной сфере: характеристика, психология, методика расследования. Москва: Волтерс Клувер, 2011. 544 с.
6. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання прав і свобод людини громадянина в Україні. Київ: Права людини, 2016. 538 с.
7. Мілевський О.П. Початковий етап досудового провадження у кримінальних справах про ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів): дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». Київ: Акад. упр. МВС, 2010. 208 с.



8. Ищенко Е.П. Алгоритмизация первоначального этапа расследования преступлений: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Криминальный процесс и криминалистика; судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность». Москва, 1990. 44 с.
9. Лунгу В.И. Первоначальный этап расследования преступлений: (процессуальный и организационные аспекты): автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Криминальный процесс и криминалистика; судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность». Киев, 1991. 25 с.
10. Колонюк В.П. Расследование хищений денежных средств и ценных бумаг в сберегательных банках, совершенных путем кражи, грабежа, разбоя: дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Криминальный процесс и криминалистика; судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность». Киев, 1991. 18 с.
11. Сысоенко Г.И. Вопросы оптимизации расследования краж государственного или общественного имущества с проникновением в помещение или иное хранилище: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Криминальный процесс и криминалистика; судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность». Киев, 1990. 20 с.
12. Белкин Р.С., Винберг А.И. Введение в методику отдельных видов преступлений. Криминалистика. Москва, 1959. 510 с.
13. Кузьменко Н.К. Периодизация этапов в методике расследования преступлений. Методика расследования преступлений (общие положения): матер. науч.-практ. конф. Москва, 1976. С. 114–116.
14. Криминалистика: учебник / под ред. Ю.Г. Корухова, В.Г. Коломацкого. Москва: Акад. МВД СССР, 1984. 458 с.
15. Озар В.Г. Виявлення органами досудового розслідування ознак злочинів, пов'язаних із катуванням. Вісник ХНУВС. 2014. № 1 (16). С. 49–58.
16. Чурікова І.В. Початок досудового розслідування у кримінальному процесі України. Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. 2013. № 2. С. 226–231.

**ВАПНЯРЧУК В. В.,**

кандидат юридичних наук, доцент,  
доцент кафедри кримінального процесу  
(Національний юридичний університет  
імені Ярослава Мудрого)

УДК 343.14

### НАЛЕЖНИЙ СУБ'ЄКТ І НАЛЕЖНЕ ДЖЕРЕЛО ЯК ПРАВИЛА ДОПУСТИМОСТІ ДОКАЗІВ

У статті аналізуються такі загальновизнані правила (критерії) допустимості доказів, як належний суб'єкт їх отримання та належне джерело в частині належного носія відомостей про факти. Розкрито сутність кожного з них та висловлено власні думки щодо вирішення окремих дискусійних питань, які стосуються дотримання вказаних правил при здійсненні кримінального процесуального доказування.

**Ключові слова:** докази, допустимість доказів, правила допустимості, належний суб'єкт, належне джерело.

